

SHOMIRZA TURDIMOV,
filologiya fanlari doktori, professor

HASSOS FOLKLORSHUNOS

O‘zbek xalq lirikasining tarixiy asoslari bo‘yicha yirik tadqiqot yaratgan folklorshunos olim Abiyr (Asqar) Musaqlulov 1967-1973-yillarda Toshkent davlat universiteti (hozirgi O‘zMU) o‘zbek filologiyasi fakultetining kechki bo‘limida tahsil oldi. 1974-75-yillarda armiya safida xizmat qildi. 1971-yildan buyon O‘zR FA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot institutining Folklor bo‘limida laborant (1971-74), katta laborant (1974-84), kichik ilmiy xodim (1984-85), ilmiy xodim (1985-88), katta ilmiy xodim (1989-97) bo‘lib ishladi. Bu yerda 1984-yilda “O‘zbek folklorida terma (janr xususiyatlari, klassifikatsiyasi, poetikasi)” mavzusida nomzodlik, 1995-yilda “O‘zbek xalq lirikasining tarixiy asoslari” mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilib, oddiy laborantlikdan yetakchi ilmiy xodimlikkacha bo‘lgan ilm yo‘lining o‘nqir-cho‘nqirlarini bosib o‘tdi.

Taniqli olim Asqar Musaqlulovning folklorshunoslikka oid ishlari haqida so‘zlaganda, birinchi o‘ringa uning to‘plovchilik faoliyatini qo‘ygan bo‘lar edik. Chunki u 1971-yildan beri Til va adabiyot institutining folklor ekspeditsiyalariga muntazam ravishda ishtirok etib kelmoqda. Ekspeditsiyalar va yakka safarlar davomida ko‘plab xalq ijodi namunalarini yozib oldiki, ular Folklor arxividagi salmoqli jildlarni tashkil etadi. Asqarda xalq ijodi namunalarini his qilish va anglashda o‘ziga xos bir sezgirlik mavjud. Nimani yozib olish zarurligini tezda fahmlay oladi. Birgina misol keltiraylik. 1977-yilda Tojikiston Respublikasining janubiy hududlariga uyushtirilgan folklor ekspeditsiyasiga borishda Shahriston tumanining Qayirma qishlog‘iga qo‘nib o‘tishga to‘g‘ri kelib qoldi. Ekspeditsiya a‘zolari qishloq chekkasidagi ko‘l bo‘yiga joylashib ulgurmasidanoq, Asqar Musaqlulov qishloq oralab ketdi. Bir-ikki soat o‘tar-o‘tmas keyinchalik bir qator tadqiqotlarga asos bo‘lgan “Badik”ning eng go‘zal va badiiy jihatdan mukammal bir variantini yozib olib keldi. Bu folklor materialining ahamiyati shundan iborat ediki, o‘sha paytg qadar o‘zbek folklorshunosligida hali “Badik” to‘la holidagi og‘zaki ijroda yetib kelmagan, degan qarashlar mavjud edi. Ertasiga bu variantni magnitofonda yozib olib, yo‘limizda davom etdik. Jonli ijroda kamdan-kam uchrashi mumkin bo‘lgan, tobora unutilib borayotgan, so‘z magiyasiga asoslangan bu janrning nisbatan mukammal variantining yozib olinishi folklor merosi xazinasini boyitish bilan birga yangi-yangi tadqiqotlar olib borishga keng imkoniyat yaratishi tabiiydir.

Hassos folklorshunos Asqar Musaqlulovning to‘plovchilik faoliyatidan bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin. Folklor to‘plovchi sifatida samarali faoliyat ko‘rsatgan A. Musaqlulov 1971-97-yillarda davomida O‘zR FA Til va adabiyot institutining Samarqand, Jizzax, Navoiy, Buxoro, Xorazm, Qashqadaryo, Surxondaryo, Farg‘ona vodiysi, Toshkent viloyati, Turkmaniston respublikasining Chorjo‘y viloyati hamda Janubiy Tojikiston bo‘ylab o‘tkazilgan folklor ekspeditsiyalarida faol ishtirok etib, o‘zbek xalq marosim qo‘shiqlari, irim-sirim va inonch-e‘tiqodlar bilan bog‘liq aytim hamda alomatlar, maqol, topishmoq va lirik qo‘shiqlarni yozib olish orqali xalq og‘zaki badiiy ijodi xazinasini boyitishga munosib hissa qo‘shdi.

Birgina maqollarning akademik nashrida boshqalar qatori uni tayyorlashda ishtirok etish bilan birga ikkinchi jildning tematik va poetik ko‘rsatkichlarini hamda butun nashr uchun tushunilishi qiyin bo‘lgan so‘zlar lug‘atini tuzganligini hisobga olsak, bo‘limda tayyorlanadigan jamoaviy ishlarda Asqar Musaqlulovning o‘rni va uning qo‘shgan hissasi o‘z-o‘zidan ayon bo‘ladi.

Har bir olimning tadqiqotchilikda o'z yo'li, o'zi sevgan mavzulari, o'zining tadqiqot obyekti, folklorning u yoki bu janri bilan "ixtisoslashuvi" bo'ladi. Asqar Musaqllov ham bundan mustasno emas. U folklorning ikki janri – terma va qo'shiqlarni o'rganishda o'z salohiyatini yorqin bir tarzda namoyon etganligi alohida diqqatga sazovordir. Asqar Musaqllovning folklorshunos sifatidagi ilmiy faoliyati o'zbek xalq ijodining an'anaviy janrlaridan biri – termalarni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlari bilan boshlangan. U termalarning janr xususiyatlari, voqelikni badiiy aks ettirish mezonlari, folklorning boshqa janrlari bilan o'zaro munosabati, turkiy va o'zbek xalq og'zaki badiiy ijodi janrlar tizimida tutgan o'rni, tasnifi va poetikasi masalalarini chuqur o'rgandi. Olimning termaning janr xususiyatlariga doir maqolalarida baxshilar epik repertuarida tutgan o'rni, kompozitsion qurilishi, ijro usuli, xalq qo'shiqlarining boshqa tiplaridan farqli belgilari, termada qahramon va konflikt talqini hamda badiiy tasvir vositalarining qo'llanilishi kabi folklorshunoslikning jiddiy ilmiy muammolari xususida so'z yuritilgan. Xalq ijodida termaning paydo bo'lishi, boshqa janrlar bilan o'xshash va farqli jihatlari, tasnifi, badiiy-estetik xususiyatlari, baxshilar epik repertuarini shakllantirishda o'rni, termada syujet, motiv va obraz, terma va doston munosabati masalalariga bu doir tadqiqotlar o'zbek folklori janrlar tizimining shakllanish tarixi va tadrijiy rivoji qonuniyatlarini o'rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

O'zbek xalq lirikasining tarixiy asoslarini tadqiq etish folklorshunos olim Abiyr Musaqllov ilmiy faoliyatining ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Folklor asarlarining shakllanishiga asos bo'lgan qadimgi e'tiqodlarning poetik obrazlar tarzidagi talqinlarini tarixiy-qiyosiy metod asosida keng ko'lamda tadqiq etgan olim qo'shiqlardagi har bir kichik badiiy detal butun bir xalq tarixi, uning o'ziga xosligini ko'rsatuvchi urf-odatlar, marosimlari va ishonch-e'tiqodlari bilan bog'lanib ketishini asoslash orqali o'zbek xalq lirikasining tarixiy ildizlarini aniqlashga erisha oldi. U o'zbek xalq lirikasini "marosim lirikasi", "nomarosim lirikasi" va "bolalar folkloridagi lirik qo'shiqlar"ga bo'lib tasnifladi.

Abiyr Musaqllov xalq qo'shiqlarining tarixiy zaminida yetakchi rol o'ynagan suv, olov, o'simlik, ot, bo'ri kultlariga ishonchning xalq lirikasidagi ko'rinishlari, shu kultlarning poetik tafakkurga ta'siri natijasida paydo bo'lgan badiiy detallar va obrazlarni atroflicha o'rgandi. Soch, ilon, daraxt, suv poetik obrazlarining magiyaviy asoslari, animistik dunyoqarashning qadimiy shakllaridan biri hisoblangan shomonlikning xalq qo'shiqlaridagi poetik obrazlar genezisida tutgan o'rnini o'rganish asosida xalq lirikasining qadimiy qatlami ritual-magik ahamiyat kasb etganligini asoslab berdi. Olimning "O'zbek xalq lirikasi: Tarixiy asoslari va badiiyati" (1995), "O'zbek xalq lirikasi" (2010) nomli monografiyalari xalq qo'shiqlarini etnofolkloristik yo'nalishda o'rganishning ajoyib namunasi.

Tadqiqotchi o'zining ana shu tadqiqotlari asosida 1995-yilda himoya qilgan "O'zbek xalq lirikasining tarixiy asoslari" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida totemizm, animizm, magiya, hosildorlik kultlari, urf-odat, marosim va irim-sirimlarning qo'shiqlardagi talqinlarini ilmiy o'rganish asosida qadimgi inonch-e'tiqodlar va tasavvurlar xalq lirikasining shakllanishi uchun mazmuniy asos bo'lganligini isbotladi. Atoqli olim A.N.Veselovskiyning "poetik parallelizmlar zaminida animistik tasavvurlar yotishi" haqidagi nazariy qarashlarini rivojlantirgan Abiyr Musaqllov o'zbek folklorshunosligining asoschisi Hodi Zarifov va uning izdoshlari ta'limotiga suyangan holda xalq qo'shiqlaridagi poetik ko'chim asosida magiyaga ishonch yotadi, degan ilmiy konsepsiyani ilgari surdi.

Asqar Musaqllovning ilgariroq yaratilgan terma haqidagi tadqiqoti, uning lirik qo'shiqlar to'g'risida yirik monografiya yaratish yo'lidagi dadil qadamlardan biri bo'lgan edi. "O'zbek xalq lirikasi" nomli monografiyasi xalq qo'shiqlarining tarixiy-hayotiy asoslarini qadimiy e'tiqod va tasavvurlar, xalq etnografiyasi bilan bog'lab tadqiq etish, noestetik hodisalarning badiiy-estetik hodisalarga evrilishi jarayonini o'rganishga alohida e'tibor berilganligi bilan o'zigacha bajarilgan ishlardan ajralib turadi.

Asqar Musaqlulov jahon folklorshunosligi, shu jumladan, rus olimlari erishgan yutuqlardan yaxshigina xabardor olim. Jahon fanida erishilgan natijalarni o'zini qiziqtirgan muammolarga tatbiq etib, o'zbek folklorshunosligida nomarosim folklori, magiya, hosildorlik kultlari, arxaiik dinlar, dostonchilik etnografiyasi kabi o'nlab atamalarning muqimlashiga katta hissa qo'shdi. Lirik qo'shiqlar genezisi va badiiyatini ularni yaratgan xalq etnografiyasi unsurlari bilan aloqadorlikda o'rganishning ilmiy namunasini ko'rsata oldi. Bu bilan Hodi Zarif asarlarida bo'y ko'rsata boshlagan O'zbekiston fanidagi etnofolkloristik yo'nalishni yanada rivojlantirdi.

Asqar Musaqlulov xalq ijodi namunalarini ommalashtirish, ularga tartib berish, nashrga tayyorlash ishlarida ham faoldir. Bo' o'rinda uning "O'zbek xalq maqollari"ning ikki jildli akademik nashrini, keyingi o'ttiz yil davomida chop etilgan barcha maqol to'plamlarini tayyorlashdagi ishtirokini alohida ta'kidlash zarur. O'zbek xalq maqollarini to'plash va ommalashtirish borasida samarali faoliyat ko'rsatgan Abiyr Musaqlulovning prof. T.Mirzayev hamda B.Sarimsoqovlar bilan hamkorlikda nashrga tayyorlagan "O'zbek xalq maqollari" to'plami 1978, 1983, 1988, 1989, 2003, 2005, 2009-yillarda chop ettirilgan. U "Узбекские народные пословицы" (1983) to'plami hamda ikki jildlik "O'zbek xalq maqollari" akademik nashrining tuzuvchilaridan biridir. 1993-yilda M.Mirzayeva bilan hamkorlikda o'zbek xalq to'y marosim qo'shiqlaridan tuzilgan "Ostonasi tillodan" majmuasini chop ettirgan.

As.: Shoir termalari / ISSH. – B.68-76; Doston va terma munosabatiga doir / Adabiyotshunoslikka oid tadqiqotlar. – Toshkent: Fan, 1978. – B.176-184; O'zbek xalq maqollari (tuzuvchi). – Toshkent: Fan, 1978 (B.Sarimsoqov va boshq. bilan hamk.); Узбекские народные пословицы (составитель). – Tashkent: Fan, 1978 (в соавт. с Б.Саримсаковым); "O'zbek adabiyotida saj'" // O'TA. – 1979. – 4-son. – B.71-74 (I.Haqqulov, I.To'lakov bilan hamk.); O'zbek folklorida terma va oraliq shakllar // O'TA. – 1981. – 4-son. – B.41-45; Ertakdagi haqiqat // Guliston. – 1982 (M.Saidov bilan hamk.); Tarjimaning muhim jihatlari / O'AS. – 1982, 8 iyun (Y.Nurmurodov bilan hamk.); O'zbek xalq maqollari (tuzuvchi). – Toshkent: Fan, 1983 (T.Mirzayev, B.Sarimsoqov bilan hamk.); Терма в узбекском фольклоре (жанровая специфика, классификация, поэтика): АКД. – Tashkent, 1984; O'zbek xalq maqollari. 1-tom (tuzuvchi). – Toshkent: Fan, 1987 (T.Mirzayev va boshq. bilan hamk.); O'zbek xalq maqollari. 2-tom (tuzuvchi). – Toshkent: Fan, 1987 (T.Mirzayev va boshq. bilan hamk.); O'zbek xalq maqollari (tuzuvchi). – Toshkent: Fan, 1988 (T.Mirzayev va boshqalar bilan hamk.); Terma / O'zbek folklori ocherklari. 1-tom. – Toshkent: Fan, 1988. – B.261-272; O'zbek xalq maqollari (tuzuvchi). – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1989 (T.Mirzayev, B. Sarimsoqov bilan hamk.); Elning Fozil shoiri / O'AS. – 1992, 5 iyun (T.Mirzayev bilan hamk.); Xalq lirikasida yanga obraziga doir / O'XDS. – Toshkent, 1993. – B.45-47; "Lirika" va "qo'shiq" atamalari genezisi // O'TA. – 1993. – 3-son. – B.48-52; Sevgi magiyasi va xalq lirikasi // O'TA. – 1993. – 6-son. – B.18-25; Beqasam to'nlar kiyib // Saodat. – 1993. – 10-11-sonlar. – B.17-18; Qalin // Muloqot. – 1993. – 11-12-sonlar. – B.24-27; Sochining savdosi tushti / O'AS. – 1993, 26 noyabr; O'zbek xalq qo'shiqlarining tarixiy asoslari. – Buxoro, 1994; Oq ilon, oppoq ilon yoki totemizm / SO. – 1994. – 3-son. – B.31-35; Lirika va erotika // FT. – 1994. – 3-son. – B.25-26; Xalq qo'shiqlarida ot inonchining badiiy ifodasi // O'TA. – 1994. – 4-5-son. – B.66-71; Shomonizm va yanga obrazi // Yosh kuch. – 1994. – 5-6-sonlar. – B.31-32; Otdir yigitning yo'ldoshi // Vatan. – 1994, 2-9 fevral; So'z va magiya // Yosh kuch. – 1994. – 5-6-sonlar. – B.32-33; O'zbek xalq lirikasi: Tarixiy asoslari va badiiyati – Toshkent: Fan, 1995; Ostonsi tillodan: To'y qo'shiqlari (tuzuvchi). – Toshkent: Fan, 1995 (M.Mirzayeva bilan hamk.); O'zbek xalq lirikasining tarixiy asoslari va badiiyati: Filol. fanlari. dok. diss. avtoref. – Toshkent, 1995; Oq gul bilan qizil gul yoki kelin-kuyov // O'zbekiston qishloq xo'jaligi. – 1995. – 1-2-sonlar; Qush bo'lib qochar bo'lsang // Muloqot. – 1995. – 3-4-betlar. – B.28-30; Suvday suluv kelinchak // Vatan. – 1995, 18 mart; Fozil Yo'ldosh o'g'li // TAT. – 1997. – 3-son; Navro'z elchilari / O'AS. – 1997, 21 mart; Xalq

ma'naviyati va tafakkuri ko'zgusi / Tafakkur va taqdir. – Toshkent: Ma'naviyat, 1998. – B.18-28; O'zbek xalq qo'shiqlarining qadimiy asoslari // AK. – 1998. – 1-son. – B.21-33; Aylanay kelinning qaddi bo'yinnan // SAU. – 1998. – 10-11-sonlar; Boychibor – ilohiy ot / O'AS. – 1998, 21 avgust; Boychechak – Navro'z guli // SAU. – 2003. – 3-son; Sumalak siri, halinchak hadyasi // Guliston. – 2003. – 3-4-sonlar; Yangajon dedim // Saodat. – 2003. – 4-son; O'zbek xalq maqollari (tuzuvchi). – Toshkent: Sharq, 2003 (T.Mirzayev, B.Sarimsoqov bilan hamk.); Abdulla Qodiriy etnografiyasiga chizgilar / Adabiyot. Badiiyat. Abadiyat. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004. – B.131-148; O'zbek oyimning "kashfiyoti" / Adabiyot. Badiiyat. Abadiyat. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004. – B.148-153; Uch echki va uch echki ertagi haqida / MT. – 2004. – 6-son; Ko'zingga ko'z tumor bo'lay // Gulchehralar. ("Saodat" jurnali ilovasi). – 2004, 14 aprel; "Sulton suyagini xo'rlamas" // Ma'rifat. – 2005, 13 avgust; O'zbek xalq maqollari (tuzuvchi). – Toshkent: Sharq, 2005 (T.Mirzayev, B.Sarimsoqov bilan hamk.); Latifalarning tarixiy asoslariga doir // O'FM. 1-kitob. – Toshkent, 2006. – B.42-45; Adabiyot – ezgulik tantanasiga ishonch / M.Jo'rayev. M.Narziqulova. Mif, folklor va adabiyot. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2006. – B.3-4; Dostonlar egasi // Mohiyat. – 2006, 3 mart; Marosimda yanganing o'rni haqida / O'zbek marosim folklorini o'rganishning yangicha tamoyillari. – Navoiy, 2007 – B.27-30; Sunbula-yu sunbula // Saodat. – 2007. – 7-8-sonlar. – B.40-41; Ezgulikka yo'g'rilgan e'tiqod talqini / Jo'rayev M. Navro'z bayrami. – Toshkent: Fan, 2009. – B.3-9 (T. Mirzayev bilan hamk.); Ma'naviyatimizning teran ildizi. Xalq og'zaki poetik ijodi: tarixi buguni, istiqboli // SAU. – 2009. – 4-son. – B.18-24; O'zbek xalq maqollari (tuzuchi). – Toshkent: G'afur G'ulom, 2009 (T.Mirzayev bilan hamk.); Tamal toshini terganlardan / Saidov M. Ma'rifat fidoyisi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2009. – B.132-135; Bir maqolning tarixiy asoslariga doir // O'FM. 2-kitob. – Toshkent: Fan, 2010. – B.82-88; Xalq lirikasida ko'z magiyasiga inonchning badiiy ifodasi / O'FM. 2-kitob. – Toshkent: Fan, 2010. – B.146-154; O'zbek xalq lirikasi. – Toshkent: Fan, 2010; Xalq lirikasida soch obrazining tarixiy-etnografik asoslari / XX asr o'zbek folklorshunosligi. Antologiya / Mas'ul muharrir M.Jo'rayev. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017. – B.435-445.

Ad.: Jo'rayev M., Xudoyqulova L., Jo'rayeva M. Asqar Musaqllov / O'zbek tili va adabiyoti. –1-son. – Toshkent, 2011. – B.134-136; Mirzayev T., Jo'rayev M. O'zbek xalq lirikasining yirik tadqiqotchisi / O'FM. 4-kitob. – Toshkent: Fan, 2011. – B.3-8; Filologiya fanlari doktori Abiyr Musaqllov asarlari bibliografiyasi (tuzuvchi M.Jo'rayeva) / O'FM. 4-kitob. – Toshkent: Fan, 2011. – B.9-15; Turdimov Sh. Asqartovlik Asqar / O'AS. – 2012. – 13 aprel; Abiyr Musaqllov (1951-2011) / XX asr o'zbek folklorshunosligi. Antologiya / Mas'ul muharrir M.Jo'rayev. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017. – B.435-445.